

Л.В. Матвєєва

Ю.М. КОЧУБЕЙ **ЯК СХОДОЗНАВЕЦЬ** (До 75-річчя від дня народження)

ВИПОВНЮЄТЬСЯ 75 років одному з найбільш досвідчених і шанованих українських сходознавців, який з юних років залишався вірним такій, за словами акад. Омеляна Пріцака, “аристократичній науці”, як орієнталістика.

Почалося все зі знайомства з невеликою книжечкою, що називалася “Над арабськими рукописами”. Належала вона перу відомого на весь світ вченого-арабіста акад. І.Ю. Крачковського. Це був скорочений варіант його відомої мемуарної праці, що вийшов у серії “Бібліотека “Правди” в Москві і розповсюджувався через кіоски “Союздруку”. Прочитав Юрій Кочубей ту книжечку, і в його душі поселився інтерес до Сходу, і, як виявилось, на все життя. Сприяло цьому, мабуть, і незвичайне звучання прізвища, і те, що виростав він на півдні Полтавщини, де вже за обрієм був, як казали на селі, Степ. З того часу читання книг про подорожі на Схід стали улюбленою лектурою.

Ставши студентом факультету міжнародних відносин Київського університету, одного разу побачив біля деканату історичного факультету оголошення про те, що студенти запрошуються до гуртка з вивчення арабської мови. Рішення було прийнято негайно. Так відбулося знайомство

з Тауфіком Гавриловичем Кезмою – одним із останніх представників старої київської інтелігенції, викладачем східних мов ще з дореволюційних часів, близьким співробітником А.Ю. Кримського. Але про цей факт тоді говорити було не прийнято, бо й сам акад. А. Кримський був проскрибований і доля його на той час (початок 50-х років ХХ ст.) була невідома.

Зацікавлення Сходом в період навчання виявлялося в тому, що перші курсові і дипломна робота стосувалися регіону Близького і Середнього Сходу. Природно, для студента-міжнародника вони були присвячені питанням міжнародних відносин і зовнішньої політики країн регіону, де саме в першій половині 50-х розгорталися важливі події, які похитнули будівлю колоніальної системи. Тож і дипломна робота була підготовлена на тему: “Англо-єгипетські відносини і боротьба єгипетського народу за свободу і незалежність після Другої світової війни”, яка й була успішно захищена у 1955 році. Ясно, що дипломна робота мала актуальний характер, бо саме на початку 50-х рр. відбулася антиколоніальна революція під проводом Гамала Абд-ель-Насера в Єгипті, яка й досі впливає на хід подій в арабському світі. Але не менш важливим було і те, що дипломант написав її на “первісному” матеріалі, для чого довелося добре попрацювати в газетному архіві ЦНБ АН УРСР на київському Подолі. Мабуть, це, як і активна участь у семінарських заняттях та науковому гуртку, спричинило те, що після закінчення університету Ю.М. Кочубей одержав призначення для навчання в аспірантурі Академії наук. Та Радянський Союз переживав черговий зигзаг реформаторства і без трудового стажу вступити до аспірантури стало неможливо. Таким чином, Юрій Миколайович став практиком міжнародних відносин, яким і присвятив більш як піввіку свого життя. З 1957 р. він працював і, можна сказати, працює й досі в системі Міністерства закордонних справ України,

бо й зараз є викладачем у Дипломатичній академії України при МЗС України, де читає, між іншим, і спецкурс “Близький і Середній Схід”. Але, перебуваючи на дипломатичній службі, Ю.М. Кочубей не полишив сходознавства і з 1957 року і донині активно виступає з розвідками, статтями, інформаційними матеріалами в наукових збірниках, газетах і журналах.

Курси арабської мови в університеті були брутально скасовані, тож довелося продовжувати навчання у Т.Г. Кезми вдома, який, як свідчить Юрій Миколайович, дуже важко переживав своє звільнення з університету з мінімальною пенсією і невдовзі помер, якраз тоді, коли його досвід і знання стали дуже необхідними: Арабський Схід пробудився. Сам він займав активну позицію: переписувався з патріархом Антіохійським, президентом Єгипту Насером, класиком арабської літератури Міхалом Нуайме та ін.

Треба зазначити, що в ті часи в Україні нелегко було знайти місце, щоб там погодилося надрукувати який-небудь матеріал з арабістики. Справи поліпшилися з відновленням публікації відомого у 20-ті рр. громадсько-політичного і літературного журналу “Всесвіт”, спеціально призначеного для ознайомлення українського читача із зарубіжними літературами. Юрій Миколайович став постійним автором цього журналу, а потім і членом редколегії. Перед собою він поставив нібито просте, але насправді нелегке завдання – знайти українських читачів з духовною спадщиною і сучасними досягненнями в галузі культури народів Близького і Середнього Сходу. Це було важким завданням: наукове сходознавство в Україні було знищене на початку 30-х рр., перекладачів з усіх східних мов нараховувалося одиниці, не надходили ні наукові праці, ні художні тексти, ні арабська (перська і турецька теж) періодика. Тут у пригоді стала практична діяльність, що була пов’язана з роботою за кордоном. Це давало можливість під час службових відряджень запасатися необхідними публікаціями, щоб потім працювати над ними, досліджувати і писати щось своє.

Поле дослідницької діяльності Ю.М. Кочубея стала сучасна арабська література, маловивчена на той час галузь ара-

бістики: арабісти продовжували вивчати, власне, не літературу, а праці І.Ю. Крачковського, який, на жаль, рано помер, а крім того, не мав у своєму розпорядженні достатньо необхідної літератури, бо у повоєнні роки міжнародні культурні зв’язки і наукові обміни між Радянським Союзом і країнами Заходу і Сходу тільки почали налагоджуватися.

Розпочав Юрій Миколайович свій шлях у арабістиці з публікації в газетах і журналах рецензій і коротких статей, присвячених літературам Єгипту й Іраку. Такі праці, хоч і малі за обсягом, вимагали від автора залучення значного матеріалу з різних джерел. Орієнтальне літературознавство мало і ще досі має ту особливість, що вимагає при викладенні тих чи інших положень відразу ж наводити відповідний контекст, щоб читач, малообізнаний з історією і специфічними рисами літератур народів Сходу, міг адекватно сприйняти пропоновану автором статті чи рецензії інформацію.

Першою літературознавчою працею була рецензія на книгу “Стихи поетів Єгипта”, що з’явилася у Москві 1956 року. Пророблений аналіз дав змогу цього ж 1957 року опублікувати більшу розвідку про єгипетську поезію нового часу, тобто XIX–XX ст., у якій було простежено еволюцію розвитку цієї поезії, її особливості, подано відомості про найяскравіших її представників. Таким чином, український читач одержав змогу ознайомитися з поетичним доробком поетів найбільшої і найважливішої країни Арабського світу – Єгипту. Далі щороку з’являлися рецензії на твори видатних революційних арабських поетів Мухаммеда Магді аль-Джавагірі, М.С. Бахр-аль-Улюма, Мішеля Сулеймана, Нізара Каббані.

У 60-ті рр. Ю. Кочубей активно працював як рецензент щойно виданих книг з арабістики, що з’явилися на Заході: в провідному в Радянському Союзі сходознавчому журналі “Народи Азії и Африки” (Москва) були опубліковані рецензії на видані в Парижі книги “Арабська поезія” й “Арабські новели” та на підготовлену Дж. Крітцеком “Антологію ісламської літератури”, що побачила світ у Нью-Йорку. Крім того, він прорецензував три томи “Антології сучасної арабської літератури”, що виходила в Парижі. Кожен том

супроводжувався важливим науковим апаратом: біографічними довідками на представлених у книзі авторів, списками літератури, примітками. Один із томів присвячувався роману і новелі, другий – поезії, третій – есеїстиці. Таким чином, відкривалася панорама арабської літератури нового і новітнього часу: українські читачі познайомилися з багатьма авторами з різних арабських країн і їхньою творчістю.

З'явилися у цей час і дві статті про іракську літературу одна в “Літературній Україні”, друга – в журналі “Всесвіт”. Остання мала фундаментальний характер: вона ґрунтувалася на великому матеріалі та охоплювала всі напрямки і жанри літератури Іраку. За необхідністю вона не могла бути аж надто розлогою, але все ж це був перший узагальнюючий нарис історії арабської літератури в Іраку, який саме рішуче виходив на авансцену політичного життя регіону Близького і Середнього Сходу. Це, на наш погляд, був перший камінь для майбутнього дисертаційного дослідження.

1970 рік був “ленінським”, і без статті “На арабській землі. В.І. Ленін і арабська література” (“Всесвіт”, № 4, 1970) ніяк не можна було обійтися, тим більше що ліві ідеї знаходили все більше прихильників серед творчої арабської молоді і творів, присвячених вождеві російської революції, справді не бракувало. Разом з тим цього року була написана оглядова стаття “Поезія Арабського світу” і стаття-портрет про улюбленця молоді сирійського поета-лірика Нізара Каббані. Цей “співець молодості і кохання”, “сучасний Омар Ібн Абі-Рабі’а”, як його називали араби, став відомим в Україні саме завдяки дослідницьким пошукам Юрія Миколайовича Кочубея.

Результатом наполегливої праці дослідника в галузі арабського літературознавства стала невеличка книжечка “Голос гніву і боротьби. Сучасна арабська поезія” (Київ, 1971). У ній Ю.М. Кочубей розглянув загальні питання розвитку сучасної поезії арабських народів, відзначив основні тенденції, що з’явилися у ній в ХХ ст. не без впливу європейської поезії, показав тематичне розмаїття творчості поетів. Книжка не залишилася непоміченою, на неї було опубліковано п’ять рецензій, в тому числі в чехословацькому сходознавчому журналі “Nový Orient”. До того в

українському літературознавстві не було публікацій, які б висвітлювали сучасний літературний процес в Арабському світі.

Спостерігаючи за літературним життям в арабських країнах, український орієталіст звернув увагу на розмаїття поетичних шкіл і протиборство двох великих тенденцій – традиціоналістів і прихильників новаторства. Ставало очевидним, що перемагають новатори, але класична школа не була викреслена з літератури, вона продовжувала користуватися любов’ю значної кількості читачів. Ю. Кочубей вирішив дослідити найбільш активну і популярну школу нової поезії – школу “вільного вірша”, щоб з’ясувати її особливості і побачити, в чому полягає відмінність між нею та тими школами, які продовжували користуватися традиційною поетикою. Найбільша різниця була у системі віршування: від строгих законів і норм класичної поезії поети-новатори поступово виробили свою, значно вільнішу систему, яка відповідала сучасному ритмові життя.

Перші результати своїх пошуків він доповів на засіданні під час ХХІХ Міжнародного конгресу орієталістів (Париж, 1973). Повідомлення називалося “Деякі спостереження щодо строфічної структури та схеми римування в сучасній арабській поезії (до проблеми традицій і новаторства)”. Воно викликало зацікавлення присутніх спеціалістів, але було опубліковано тільки англійською мовою в збірнику матеріалів конгресу.

Незважаючи на завантаженість своїми прямими обов’язками, Ю.М. Кочубей продовжував вивчати арабську поезію. Сконцентрувався він на поезії Іраку, бо саме в цій країні школа “вільного вірша” (ши’р хурр) виявила себе найбільш потужно і зуміла завоювати міцні позиції в суспільстві, хоч мала конкурувати з теж сильною школою традиціоналістів. Значну допомогу у вигляді оригінальних видань текстів (книг, журналів) надавали йому іракські колеги-дипломати. Крім того, працюючи в ЮНЕСКО, Юрій Миколайович поновив заняття з удосконалення арабської мови на курсах при цій міжнародній організації.

Долаючи труднощі бюрократично-організаційного плану, він підготував і подав на захист до Інституту сходознавства АН СРСР дисертаційну працю “Виникнення

поезії “вільного вірша” в Іраку і її художні особливості у світлі традицій арабської поезії”. Захист відбувся у 1977 році, і, таким чином, Ю. Кочубей здобув науковий ступінь кандидата філологічних наук за спеціальністю “літератури народів Азії”. Та цього факту за тодішніх умов він не афішував.

Після захисту дисертації Ю.М. Кочубей своєї дослідницької роботи не припиняв: одна за одною друкуються у “Всесвіті” статті про іракських поетів Абдель-Ваггаба аль-Баяті, Назіка аль-Малаяіка, Бадра Шакера ас-Сайяба, у яких розвивалися і доповнювалися новими матеріалами розробки попередніх років. До цього переліку можна віднести і надруковану в “Радянському літературознавстві” (1982, № 3) статтю “До історії виникнення поезії “вільного вірша” в арабській літературі”.

Він не обмежується Іраком, а долучає до своїх досліджень матеріали, що стосуються авторів з інших арабських країн. Так, він пише статті про Ахмада Сулеймана аль-Ахмада (Сирія), Абдуррахмана аль-Хамісі (Єгипет), Махмуда Дервіша (Палестина). Значним досягненням Ю. Кочубея можна вважати статтю про видатного ліванського письменника і філософа Міхаїла Нуайме, біографія якого тісно пов’язана з Україною. М. Нуайме був давнім другом вчителя Юрія Миколайовича Т.Г. Кезми і зберіг багато теплих почуттів до України, що не раз засвідчив письмово, в тому числі й у листах до Ю. Кочубея. У 2002 році Юрій Миколайович присвятив творчості М. Нуайме-критика розвідку “Два “Решета” Міхаїла Нуайме”, в якій зумів передати основні характерні риси цього зачинателя справді повноцінної літературної критики в арабській літературі.

Популярністю користується розвідка Ю. Кочубея про арабські казки “1001 ніч”, що була опублікована 1991 року в книзі перекладів знаменитих казок українською мовою. Вона перевидана як навчальний матеріал для студентів університету. Насиченою багатим фактичним матеріалом, переконливо аргументованою є розвідка “Антиімперіалістичні мотиви в сучасній арабській поезії”. Хоч вона має заідеологізований заголовок, зміст її несе сильний антиколоніальний заряд і думки, висловлені в ній, можна легко було екстраполювати на ситуацію в советській Україні.

Ю.М. Кочубей вважав, що європейські науковці повинні більше уваги приділяти літературам арабських країн, які стоять дещо осторонь головної магістралі розвитку літератури, бо досі в полі зору вчених були Єгипет, Сирія, Ліван, Ірак і Магриб (в основному франкомовні автори). Тому серед його доробку бачимо статті про кувейтську, мавританську, мальтійську, палестинську літератури, піонерську на теренах СРСР статтю в “Народах Азії та Африки” “Арабомовна література Сенегалу” чи інформацію про видані у Франції середньовічні арабські джерела до історії Африки.

Може здатися, що захоплення Ю.М. Кочубея сучасною арабською літературою виключило його інтерес до літератури класичної, але це не так. Ще в молоді роки він писав про великого класика арабської поезії Абу-ль-Ала аль-Ма’аррі, Ібн Туфейля, а в останні роки опублікував глибокий аналіз визначної пам’ятки класичної літератури “Аль-Хамаса аль-басрійя”, а також маловивченої збірки давньої мавританської поезії “Аль-Васіту” Аламіна аш-Шинкиті, про яку зробив доповідь на VII Загальнопольській арабістичній конференції в Лодзі (2005).

Значним підсумковим внеском Юрія Миколайовича у вивчення сучасної арабської поезії став вихід його монографії “Поезія “вільного вірша” в Іраку (40-ві – 70-ті рр. XX ст.)”, де вперше на професійному віршознавчому рівні вчений дослідив художні особливості поезії “вільного вірша”, яка на сьогодні є провідною поетичною школою в Арабському світі, аргументовано показав причини такого явища. Цінність має також солідна бібліографія, в якій зафіксовані перші, тепер призабуті, невеликі збірки віршів молодих тоді поетів Іраку, Сирії, Лівану і Єгипту, котрі здійснили свого роду революцію в арабській поезії.

Проголошення Україною незалежності змінило до певної міри напрямок наукової праці Ю.М. Кочубея. Набули актуальності відносини з нашими південними сусідами. Особливої уваги з боку українських сходознавців потребували наші співгромадяни – корінні народи Криму, доля яких в умовах радянського тоталітарного режиму склалася трагічно. Їхня культура була затоптана, і потрібні були великі зусилля,

щоб її відродити і поставити на шлях розвитку. Для цього насамперед треба було зберегти культурну спадщину, повернути цим народам їхню історичну пам'ять. Як сходовознавець широкого кругозору, Юрій Миколайович повернувся обличчям до проблем тюркології.

Значне місце в науковому доробку Ю. Кочубея займають праці з караїмознавства. Завдяки йому вперше в Україні з'явилася інформативна публікація про відомого караїмського вченого, археолога й археографа Абрахама Фірковича (1787–1874), з іменем якого пов'язані не завжди однозначно оцінювані археологічні відкриття і багаті колекції рукописів східними мовами, які нині зберігаються у Санкт-Петербурзі. Це була стаття “Пристрасний збирач спадщини. До 200-річчя від дня народження Абрахама Фірковича” (Всесвіт, 1989, № 12). І пізніше Ю. Кочубей не раз звертався до цієї постаті, зокрема внескові А. Фірковича в скарбницю культурної спадщини його малочисельного тюркського народу присвячена велика стаття “Абрахам Фіркович і доля караїмського народу” (2000). Юрій Миколайович всіляко сприяв публікації матеріалів про історію, фольклор і народні звичаї караїмів. “Безсмертя народу”, “Караї – кримські караїми крокують у XXI століття” – такі заголовки мали його публікації.

Віддав належне Ю. Кочубей і сучасному діячеві культури караїмського народу Михайлові Семеновичу Сарачу (1909–2000), авторові релігієзнавчих праць і щедрому меценатові, завдяки якому караїмська громада Криму змогла вистояти у тяжкі роки початку 90-х. За його фінансової підтримки побачили світ шість томів “Караїмської народної енциклопедії”. У 2005 році Ю.М. Кочубей взяв участь у “круглому столі” “Тюркомовні народи України (мови та культури татар, гагаузів, урумів, караїмів і кримчаків”, де виступив зі змістовною доповіддю “Караїмська словесність”, в якій подано загальний нарис історії літератури караїмською мовою, незалежно від місцевості, де вона створювалася. Дослідження показало, що літературна діяльність відбувалася як у Криму і Литві, так і в Галичині та на Волині і що між різними громадами караїмів постійно відбувалися культурні обміни. Наукові дослідження Ю.М. Ко-

чубея сприяють збереженню культурної спадщини караїмського народу, що належить до малочисельних дисперсних народів, мова яких згідно з відомою Хартією потребує захисту з боку уряду України.

Значне місце серед тюркологічних праць Юрія Миколайовича займають публікації, присвячені культурі кримськотатарського народу, нашого давнього сусіди. Перша стаття побачила світ у зв'язку з 140-річчям від дня народження видатного громадського діяча, письменника, журналіста й освітянина, просвітителя мусульманських народів Ісмаїл-бея Гаспринського (1851–1914) (1991). У ній висвітлювалася біографія та основні напрямки багатогранної діяльності цього великого сина кримськотатарського народу, якого високо цінував наш видатний орієнталіст акад. А.Ю. Кримський, про що не раз згадував у своїх працях. Їхньому співробітництву і внеску в розвиток національної культури татар Криму Ю. Кочубей присвятив велику розвідку “Ісмаїл-бей Гаспринський і Агатангел Кримський в історії кримськотатарської культури” (2000). Не менше значення має і його праця “Просвітницька діяльність І. Гаспринського в контексті тогочасних процесів у мусульманському світі”, у якій вчений показав міжнародне значення прогресивних реформ кримськотатарського діяча культури в галузі освіти, наголошуючи, що вони знайшли відгук у найвіддаленіших куточках світу ісламу; тому його слід ставити в один ряд з такими посталями мусульманських реформаторів тієї епохи, як Дж. аль-Афгані та шейх Мухаммед Абдо. Юрій Миколайович продовжує стежити за відродженням культурного життя, і зокрема літератури кримських татар, відгукуючись рецензіями на появу цінних публікацій з цієї галузі. Він дав високу оцінку книгам проф. Д.П. Урсу, що з'явилися в 1999 р. в Криму російською мовою: “Нариси культури кримськотатарського народу” (1921–1941 рр.) і “Діячі кримськотатарської культури (1921–1944 рр.). Біобібліографічний словник”. Рецензент вдало, на наш погляд, назвав ці книги “першими цеглинами відродження”, бо саме з обліку всієї тієї спадщини, яку мали кримські татари до депортації, і слід було розпочинати відродження національної духовності.

Привітав Юрій Миколайович кваліфікованою рецензією і появу тримовного видання класичної праці А. Кримського “Література кримських татар”, яка довгі роки перебувала серед приречених на забуття книг українських вчених, а тепер побачила світ не тільки українською, а й кримсько-татарською і російською мовами. Уважно розглянув він і високопрофесійну монографію (російською мовою) проф. Д.П. Урсу “Бекір Чобан-заде. Життя. Доля. Епоха”, присвячену життю і діяльності тюрколога світового рівня, кримського татарина, який став жертвою сталінського режиму. Не залишив без уваги й появу у Сімферополі перекладу спогадів кримського інтелігента Шевкія Бекторе про його поневіряння в таборах ГУЛАГу (2006).

Крім згаданих тут публікацій були ще й відгуки на дисертації та автореферати дисертацій на кримськотатарську тематику.

Тюркологічні інтереси сходознавця Ю.М. Кочубея охоплюють весь обшир тюркського світу, переплітаючись із його пошуками в галузі історії українського сходознавства. Так, він розробляє тему внеску українських науковців у вивчення азербайджанської культури: про це була зроблена доповідь на Міжнародній науковій конференції, присвяченій 10-й річниці відновлення незалежності України та Азербайджану (2001). На конференції на відзначення 140-річчя від дня народження видатного азербайджанського педагога і вченого Мухаммеда Садик-бея Агабекзаде Юрій Миколайович зробив повідомлення про участь проф. Василя Дубровського у висвітленні історії Азербайджану з об’єктивних, справді наукових позицій у повоєнні роки, коли український вчений перебував на еміграції.

Що стосується нашого сусіда Туреччини, то значний внесок зробив Ю. Кочубей і у вивчення турецької культури, насамперед це стосується дослідження культурних взаємозв’язків та питань геополітики. Тут на перше місце слід поставити статтю “В.В. Дубровський (1897–1966) і його внесок в українське сходознавство”, де дається загальний огляд тюркологічних досліджень несправедливо замовчуваного вченого, в тому числі й створених на еміграції. Якби не стався погром українського сходознавства на початку 30-х рр. XX ст.,

то в особі В.В. Дубровського ми мали б першокласного тюрколога й умілого перекладача творів турецьких письменників з оригіналу.

Характерною рисою Кочубея-дослідника є його увага до нібито другорядних фактів, які насправді з точки зору перспективи майбутнього стають вагомим свідченням не тільки минулого, а й освітлюють шлях для майбутнього співробітництва між Туреччиною і незалежною Україною. Такими є його розвідки з історії українсько-турецьких культурних взаємовідносин “Два роки в Константинополі Олексі Грищенка” та “Спеціальний номер українського журналу “Червоний шлях”. 1930, № 2”. Відгукнувся він і на вихід підручників з історії турецької літератури Г. Халимоненка, брав активну участь в обговоренні дисертаційних робіт з тюркології.

Питання іраністики були завжди присутні у працях Ю. Кочубея, присвячених А.Ю. Кримському, зокрема він широко розглядає іраністичні проблеми у таких розвідках, як “Елементи компаративізму в літературознавчих працях А.Ю. Кримського” та “Освоєння східних форм в українській поезії XX ст.”, а також у рецензії на книгу О. Сьомочкіної “Рубаї в українській поезії”. Нині Юрій Миколайович працює над реалізацією проекту Інституту сходознавства з публікації недрукованих і малодоступних сходознавчих праць А.Ю. Кримського, займається підготовкою до друку тому спадщини вченого “Іраністика”.

У наш час будь-який молодий сходознавець з перших кроків своєї наукової діяльності стикається з іменем Агатангела Кримського. Так було не завжди, тільки в 60-ті роки, після реабілітації, А. Кримський почав повертатися в українську науку і літературу. Насамперед стали відомі його оригінальні художні твори, переклади і доробок ученого як славіста й україніста. Його велика сходознавча спадщина залишалася ніби в тіні, оскільки в Україні в той час не було відповідного середовища: спроби відродити сходознавство наштовхувалися на нерозуміння і відсутність інтересу з боку властей; були лише окремі науковці, котрі намагалися продовжувати славні традиції української орієнталістики. Ю.М. Кочубей був серед тих, хто

доводив необхідність створення в Україні сходознавчої установи. Але особливих успіхів не було: створені на нетривкому ґрунті підрозділи в Академії наук швидко припиняли свою діяльність.

Ю.М. Кочубей знав про великого сходознавця А. Кримського ще від свого вчителя Т.Г. Кезми і пізніше намагався всіма можливими засобами популяризувати його ім'я в Україні і у світі. Можна сказати, що і сьогодні він серед тих, хто активно досліджує і пропагує творчу спадщину академіка. А першою "публікацією" про А. Кримського була коротенька скромна замітка в "Літературній газеті" від 31 січня 1961 р. про книжкову виставку, присвячену його ювілеєві, що відбулася в ЦНБ АН УРСР.

Вже потім з'явилися насичені інформацією, якої так бракувало, рецензії на перші повоєнні видання творів А. Кримського. Кожна рецензія містила біографічні дані про автора й оцінку його не тільки художніх творів, а й доробку як вченого-орієнталіста. Так, були прорецензовані книги "Вибрані твори", "Поезія" А. Кримського, пізніше перший том п'ятитомника, а також дослідження О. Бабишкіна "Агатангел Кримський. Літературний портрет". На ювілейній науковій сесії, присвяченій 100-річчю з дня народження акад. А.Ю. Кримського, 14 січня 1971 р. він зробив два повідомлення: "Акад. А.Ю. Кримський у світовому сходознавстві" та "Внесок А.Ю. Кримського у вивчення нової арабської літератури". Досить широке відзначення на державному рівні 100-річчя від дня народження вченого у 1971 році створило умови для появи багатьох популяризаторських публікацій у літературній періодиці України. Серед них і стаття Ю. Кочубея "Агатангел Кримський" у "Всесвіті", а також наукова розвідка "Матеріали про А. Кримського в арабському журналі "Братерство" (1971). Йдеться про спеціальний номер (червень 1929 р.) єгипетського журналу "аль-Іха'а" ("Братерство"), підготовлений за допомогою Т.Г. Кезми, в якому була вміщена біографія вченого, характеристика його наукової діяльності, бібліографія творів і портрет.

Ювілей нашого вченого Ю.М. Кочубей використав і для ознайомлення з його науковим подвигом міжнародної громадськості через канали ЮНЕСКО, до діяльності якої він мав причетність як дипло-

мат. За його посередництвом повідомлення про ювілей вченого з'явилися в таких публікаціях ЮНЕСКО, як "Chronique de l'UNESCO", "Informations de l'UNESCO" та "Bulletin de la Commission de la RSS d'Ukraine pour l'UNESCO".

І у наступні роки тема "А. Кримський" продовжувала залишатися у творчих планах Ю. Кочубея. Особливим завданням він ставив беззаперечно довести тезу про те, що наукова діяльність А. Кримського має міжнародне значення і є гідним внеском у світову орієнталістику. Для цього Юрій Миколайович мав наполегливо попрацювати в закордонних бібліотеках, вивчити всі бібліографічні праці і покажчики, аби конкретно з'ясувати, який резонанс мала наукова спадщина українського вченого в світовій орієнталістиці. В результаті таких зусиль у 1975 році в московському журналі "Народы Азии и Африки" було надруковано дослідження "А.Ю. Кримський у зарубіжному сходознавстві". Протягом наступних років Ю.М. Кочубей продовжував збирати матеріал про міжнародне значення наукової спадщини акад. А. Кримського і в 2002 р. на ювілейній сесії, присвяченій 130-річчю від дня народження вченого, виголосив наукову доповідь "Міжнародне значення наукової діяльності акад. А.Ю. Кримського", яка пізніше була опублікована в матеріалах цієї сесії, поряд з бібліографічним дослідженням про наукову рецепцію творчого доробку академіка за рубежом. Ці публікації переконливо доводять, що ми маємо повне право називати нашого великого орієнталіста всесвітньо відомим.

Непересічне значення має стаття Ю. Кочубея "Внесок А.Ю. Кримського у вивчення нової арабської літератури" (1976), в якій вчений довів, що саме А.Ю. Кримського слід вважати піонером у вивченні нової арабської літератури в Росії, та й, за великим рахунком, у світі. До цього існувала інша думка. Тільки після недавньої публікації листування А.Ю. Кримського з акад. І.Ю. Крачковським пріоритет українського вченого став непохитним.

Не менш важливою є публікація "Присутній "відсутній" А. Кримський. Наукова діяльність А.Ю. Кримського в 30-ті роки", в якій показана титанічна праця вченого в роки, коли він перебував "у немилості" і

був усунутий від роботи в академії і в університеті. В цей період, як тепер відомо, він створив ряд капітальних монографій: з історії нової арабської літератури, з історії перської поезії Азербайджану (дослідження “Нізамі і його сучасники”), з історії хозар і Давнього Ірану.

І в останні роки Юрій Миколайович продовжує працювати над дослідженням спадщини А. Кримського, присвячуючи свої розвідки різним аспектам наукового доробку видатного вченого. Так, у фахових виданнях надруковано статті: “Християнський Схід в науковій спадщині А. Кримського” та “Ісламознавчі студії в науковій спадщині академіка А. Кримського”, “Внесок А.Ю. Кримського в світове сходознавство”. Сьогодні Ю. Кочубей разом із колективом інституту бере участь в упорядкуванні і виданні наукової спадщини акад. А. Кримського.

Історія сходознавства, зокрема українського, завжди залишалася у центрі уваги Юрія Миколайовича. Він вважає, що без знання історичних підвалин тієї чи іншої науки просуватися вперед неможливо. Цю загальновідому істину він сприймає цілком конкретно. Тому серед його доробку бачимо публікації про представників сходознавчої науки минулого: В. Григоровича-Барського, І.Ю. Крачковського, угорського вченого Д. Германуса, Т.Г. Кезму, В.В. Дубровського, А.П. Ковалівського. Писав він і про наших сучасників О.З. Дуна і В.М. Бейліса, В. Марченка. Особливо варто відзначити розвідку про міжнародний резонанс наукової діяльності Андрія Петровича Ковалівського, написану із залученням багатьох джерел іноземними мовами. У світ сибірських тюрків, етнографічне дослідження яких здійснював пов'язаний з Україною вчений-поляк, вводить доповідь “Внесок Ф.Я. Кона у вивчення етнографії народів Сибіру і його збірка творів “За п'ятдесят років” (Харків, 1933–1935)”, опублікована у збірці наукових статей “Цирендоржівські читання – 2006”.

Ю.М. Кочубей велику увагу приділив також науковому осмисленню ролі і доробку нашого видатного сучасника, першого директора відродженого ним Інституту сходознавства акад. Омеляна Прицака, з яким познайомився ще у 60-ті роки у США. Вперше він сказав про це у “Слові

про Омеляна Прицака”, статті, надрукованій у спеціальному номері журналу “Східний світ”, що вийшов під назвою “Etymon” (1999), на відзначення 80-річчя видатного вченого. Ряд публікацій з'явилось вже після смерті академіка.

Кілька об'ємніших праць Ю.М. Кочубей присвятив загальним питанням історії українського сходознавства. До них належать опубліковані в колективних збірках нариси “Востоковедение на Украине” (Москва, 1988), “Зв'язки української літератури з літературами Близького і Середнього Сходу” (Київ, 1988), статті в різних журналах, зокрема “Брама до Орієнту” (про історію ВУНАС; 1986), “Радянський Схід як один з напрямів діяльності ВУНАС”, “Християнський Схід і Україна”. У всіх цих працях так чи інакше висвітлювалися різні аспекти історії сходознавства в Україні, всі вони побудовані на багатому фактичному матеріалі, насамперед бібліографічному.

Якість досліджень Юрія Миколайовича, переконливість його висновків пояснюються чи не в першу чергу тим, що протягом кількох десятирічків він методично збирав бібліографічні дані, фіксував і аналізував їх, вбачаючи саме в них основоположний матеріал для майбутньої історії українського сходознавства. Результатом творчих зусиль у цій галузі стала публікація у 1998 році бібліографічного покажчика “Україна і Схід. Культурні взаємозв'язки України з народами Близького і Середнього Сходу. 1917–1992”, з оригінальною практичною рубрикацією. Ця книжка стала в пригоді багатьом науковцям і служитиме корисним інструментом для роботи ще протягом довгого часу. Нині вчений завершує другий випуск покажчика.

Останнім часом Ю. Кочубей звернувся до майже не дослідженої у нас теми з історії сходознавчих студій – вивчення в Україні мистецтва Сходу. На Сьомих сходознавчих читаннях А. Кримського він виступив із доповіддю “Орієнтальне мистецтвознавство в Україні (Близький і Середній Схід)”, потім опублікував статтю “Орієнтальні мотиви в українському образотворчому мистецтві”, а у 2005 році в серії “Наукова спадщина сходознавців” з'явилася книга “Орієнтальне мистецтвознавство в Україні в 20–30-ті рр. ХХ ст. В.М. Зуммер (1885–

1970)”, до якої Юрій Миколайович написав загальний історичний нарис, а Е.Г. Циганкова була автором детально розробленої на основі архівних даних біографії видатного українського орієнталіста-мистецтвознавця Всеволода Михайловича Зуммера, теж однієї із жертв тоталітарного режиму. Ця книга переконливо доводить, що в Україні у 20–30-ті роки існувала потужна мистецтвознавча школа Шмідта – Гордєєва – Зуммера, яка зробила дуже багато для дослідження і популяризації мистецьких надбань народів Кавказу, Середньої Азії і Близького Сходу. На жаль, її було розгромлено на початку 30-х років.

Розробляв Ю. Кочубей і питання загального плану, в цілому ряді статей він ставив проблеми, які вимагають розв’язання сходознавчою наукою. Серед них слід назвати такі: “Арабо-мусульманська культура”, “До питання про взаємодію і взаємозв’язки літератур”, “Українсько-турецько-кримські відносини (до проблеми літературних стереотипів)”, “Українська історична наука і сходознавство”, “До специфіки українського орієнталізму”, “Сучасна цивілізація, глобалізація і регіональне співробітництво”, “Едвард В. Саїд (1935–2003): гуманізм проти “орієнталізму”.

Людина, яка фахово займається регіоном Близького і Середнього Сходу, не може не бути ісламознавцем – так вважає Юрій Миколайович, особливо тепер, коли проблеми взаємовідносин мусульманського світу із Заходом вийшли на міжнародній арені на перший план. Наплив іммігрантів з країн мусульманського Сходу в Європу з усією гостротою поставив питання про налагодження співжиття великих громад мусульман у переважно християнському середовищі, так щоб не допустити порушення принципів демократії та прав людини. Певною мірою ці проблеми проявляються в Україні. Юрій Миколайович бере активну участь у різного роду конференціях і “круглих столах”, на яких обговорюється проблематика “ісламу в Європі” та християнсько-мусульманського діалогу. Останнім часом ним опубліковано статті “Європейський іслам” чи “іслам в Європі”: дві концепції в контексті євроінтеграції”, “Проблеми “ісламу в Європі” і Україна”, ще не опублікована доповідь “Іслам в Європі: виклики і пошуки відповіді”.

Все життя Ю. Кочубей приділяв значну увагу вивченню культурних взаємозв’язків між Україною і Сходом. Ним опрацьовані теми “Тарас Шевченко і Схід” (зокрема, цікава розвідка про переклади “Заповіту” арабською мовою), “Іван Франко і Схід”, “Філософія Заходу і Сходу в Києво-Могилянській Академії”, “Східні елементи в культурі і побуті українського козацтва”, “Казки “Тисячі і однієї ночі” в українській літературі”. В мемуарних замітках писав про орієнтальні зацікавлення Павла Тичини і Миколи Бажана. Важливе місце в його творчому доробку посідає насичена багатим фактичним матеріалом стаття “Доля, образ, символ. Роксолана в літературах Європи” (2001). Захопившись темою, вчений навіть переклав роман французького автора Алена Паріса “Останній сон Сулеймана”. Системно і в хронологічному порядку взаємозв’язки української літератури з літературами Близького і Середнього Сходу викладено у згаданому вище нарисі.

Не раз Ю.М. Кочубей публікував свої праці у закордонних виданнях. Як правило, вони служили справі популяризації української сходознавчої науки. На це ж були спрямовані і його усні виступи на різних міжнародних форумах. Так було в Гарвардському університеті (США), де його виступ організував проф. Омелян Пріцак, в Інституті східних мов і цивілізацій у Парижі, на черговому Всесвітньому конгресі орієнталістів у Будапешті (1997).

Ю.М. Кочубей бере активну участь у різного роду наукових конференціях, коли йдеться про теми Сходу. Він виступив із доповідями на трьох світових конгресах орієнталістів (Париж, Будапешт, Москва), на міжнародних конференціях у Стамбулі, Болоньї, Монпельє і Лодзі, на конференціях у Львові, Полтаві і Луцьку і, звичайно, в Києві.

Особливого відзначення потребує його активна, починаючи з 1961 року, участь у підготовці матеріалів для енциклопедій, що видавалися в Україні. Це – перше і друге видання УРЕ, Політичний словник (2-ге вид.), УЛЕ, ЕСУ, Шевченківський словник і Шевченківська енциклопедія. Нині Ю. Кочубей бере участь у здійсненні проекту Інституту сходознавства з підготовки словника діячів орієнталістики в Україні. Доводилося йому робити і деякі

переклади і підрядники з арабської, готувати короткі замітки й повідомлення для журналу – він ніколи не вважав це надто “технічною” роботою.

Розпад Радянського Союзу відродив у Росії такий напрямок політичної думки, як євразійство, який, здавалося, був уже забутий до 30-х років, після остаточної перемоги комуністів і фактичного відновлення ними Російської імперії, про що якраз і мріяли так звані “євразійці”. Виник цей напрямок у середовищі білогвардійської еміграції, хоч коріння його йде глиб, у ХІХ століття. Ідеологи євразійства, нехтуючи правами десятків народів, проголошували, що на велетенській території Євразії має існувати лише російська держава. Їхня “теорія” і на сьогодні багато в чому визначає зовнішню політику РФ, але особливу активність вони виявляли в 90-ті рр. Знаходилися прихильники євразійства і серед найвизначніших українських політиків, є вони й сьогодні.

Заманлива теорія євразійства виявляє свою неспроможність і фальш при зіставленні її з науковим аналізом вчених-сходовознавців, які вивчали історію народів колоніальних і залежних країн. Факти свідчать, що ніякого “щасливого” співжиття колонізаторів і колонізованих ніколи не було, свобода народів подавлялася, самотність руйнувалася, природні ресурси нищилися, людність експлуатувалася.

Саме до таких висновків прийшов Ю. Кочубей, досліджуючи історію і культуру народів арабських та інших країн регіону Близького і Середнього Сходу. І вже 7 травня 1992 року в “Літературній Україні” надрукував статтю під назвою “Що таке євразійство”, де на неспростовних фактах з російських джерел показав істинну суть євразійської доктрини. Потім виходили дослідження, які глибше освітлювали різні аспекти проблеми євразійства. Свіжий погляд на цілий ряд проблем дають такі праці, як “Євразійство” і “азіатський ренесанс”: еволюція і доля двох концепцій”, “Євразійство”: історична школа і геополітична доктрина”, згадана стаття про внесок Ф.Я. Кона у вивчення етнографії народів Сибіру. У працях про євразійство він розглядав це явище в основному з культурологічної точки зору, але значна увага приділялася і політичним аспектам. Можна сказати, що

дипломатичний фах, у якому Юрій Миколайович досягнув найвищих посад, міцно тримає його у своєму магнітному полі. Тому значна частина його наукових зусиль спрямована на дослідження проблем геополітики і міжнародних відносин переважно в регіоні Близького і Середнього Сходу в його сучасному розумінні, тобто з включенням до нього Північної Африки, Кавказу і Центральної Азії.

Увагу вченого привернула така субрегіональна організація, як ГУАМ, участь у якій має, на думку Юрія Миколайовича, дуже важливе значення для реалізації зовнішньополітичного курсу України. Він проаналізував ряд аспектів діяльності цієї організації, які виклав у низці статей: “Європа і ГУАМ”, “ГУАМ: культурно-цивілізаційний вимір”, “ГУАМ і рівноправне регіональне співробітництво”, а також у своїх виступах на міжнародних конференціях і “круглих столах”.

Цілий ряд праць присвячено питанням геополітики регіону, в яких Ю. Кочубей намагався об’єктивно дослідити і висвітлити складні проблеми, що вже довгі роки тримають у напрузі весь світ. Його аналіз базується на вивченні багатьох джерел – від історичних хронік до свіжих номерів газет. Глибоким проникненням у суть процесів, що відбуваються на Близькому і Середньому Сході, позначені праці вченого “Геополітичне значення регіону Близького і Середнього Сходу в контексті національних інтересів України”, “Чорноморська орієнтація” – геополітична доктрина: історія і сучасність”, “Близькосхідне урегулювання в світлі глобалізаційних процесів”.

Не менше значення мають і дослідження Юрія Миколайовича, присвячені зовнішній політиці окремих країн регіону: “Україна – Азербайджан: геополітичне становище і зовнішня політика”, “Зовнішня політика Туркменістану як один з чинників стабільності в Центральній Азії”, “Відповідно до “Чорноморської орієнтації” – про українсько-турецькі відносини, “Україна – Узбекистан: з історії контактів у галузі культури”.

Ю.М. Кочубей у своїх статтях наполегливо доводить важливість активізації зовнішньої політики Української держави на Близькому і Середньому Сході, в Азії, Африці та АТР, для чого, за його словами, треба бути готовими вивчати терени

і культуру та ментальність населення цих регіонів. Робота в несередземноморських умовах потребує спеціальних (і не тільки лінгвістичних) знань, здійснення спеціальних сходознавчих досліджень. Це вимагає пильної уваги з боку суспільства та урядових чинників – вважає Юрій Миколайович. Тому він взяв участь у засіданні “круглого столу” в Комісії ВР з питань зовнішньої політики 12 листопада 2003 р. і виступив із доповіддю “Південний напрямок зовнішньої політики України”, яка публікувалася декілька разів.

Цікавила вченого й історія української геополітичної думки. Серйозним внеском у вивчення цієї маловідомої ділянки історії України є його розвідка, що вийшла у 2004 році під заголовком “Мужність думки. Геополітичні візії Юрія Липи в контексті сучасності”. У ній він розглядає праці з питань геополітики, що з’явилися у 30–40-ві рр. в середовищі української політичної еліти на еміграції, найбільше уваги приділяючи “Чорноморській доктрині” Ю. Липи, вважаючи її продовженням осмислення практичної зовнішньої політики Української держави у різні історичні періоди – від княжої доби до УНР, а також різного роду теоретичних геополітичних побудов часів бездержавності. Це дослідження заслуговує на те, щоб автор продовжив роботу над ним і зробив доступним ширшому колу всіх тих, хто цікавиться питаннями зовнішньої політики.

Ю.М. Кочубей ніколи не був кабінетною людиною, брав участь у багатьох зібраннях сходознавців, намагаючись відновити чи започаткувати фахове співробітництво сходознавців і тих, хто цікавиться Сходом. Сам він був і є членом цілого ряду наукових товариств, таких як Всесоюзна асоціація сходознавців, Російське Палестинське товариство, Наукове товариство Шевченка (Європа), Історико-культурна асоціація “Україна – Туреччина”, Український центр ісламознавства. Не відривався вчений від наукового життя і перебуваючи за кордоном: у Франції був прийнятий до престижної асоціації орієнталістів – *Société asiatique* (Париж), взяв участь у розбудові і роботі міжнародної організації наукового співробітництва Європейсько-арабський пересувний університет, був обраний членом його Опікунської ради. Ця організація проводила почергово в університетах різних країн конференції за участю арабських і західних вчених, на яких обговорювалися питання, поєднані спільним інтересом.

Сьогодні Ю. Кочубей головний редактор журналу “Східний світ”, який успішно розвивається, подолавши кризу кінця 1990-х, а крім того, веде науковий семінар Інституту сходознавства, де відбувається обмін думками і здобувають необхідний досвід молоді науковці.

Побажаймо ж Юрію Миколайовичу довгих років життя і творчого натхнення.